

Hrad Devín – stanovištia (16.6.2012)

3. Zbrane (Stanovište: **Výstava Boj o stredoveky hrad**)

Zbrane používané v stredoveku delíme na chladné (sečné, bodné, úderné) a strelné (mechanické, palné). Niektoré zbrane, ako meče alebo halapartne, sa mohli používať aj ako sečné i bodné zbrane. Typickým predstaviteľom sečnej zbrane je bojová sekera a aj šabl'a. Bodné zbrane boli meče, kordy, kopije, halapartne, nože, tesáky, dýky a pod. K úderným zbraniam patrili palcáty, budzogáne, bojové cepy a ďalšie. Strelné mechanické zbrane predstavujú praký, luky, kuše, katapulty, trebuchety atď. a k palným stredovekým zbraniam zaradujeme hákovnice, tarasnice, delá, mažiare, húfnice, pušky, muškety a pod.

Chladné zbrane

Základom rytierskej výzbroje bol v 12. – 13. storočí ťažký dvojsečný **meč**, ktorý sa nosil zavesený na ľavom boku. Ako sečná zbraň sa používala aj bojová **sekera**. Jazdci používali sekery s krátkou rúčkou, ktoré vrhali na protivníka. **Kopija** dlhá 1,8 m bola bodnou zbraňou dostupnou pre široké vrstvy obyvateľstva. Z nej a zo sekery sa vyvinula **halapartňa**, ktorá bola vhodná na zhadzovanie jazdcov zo sedla. **Budzogán** alebo palcát, pôvodne s hviezdovitou hlavou používala od 14. storočia najmä jazda. V 15. storočí boli hlavnými zbraňami meče, malé alebo veľké luky, kopije, halapartne, budzogáne, bojové cepy a bodce. Jazdecká kopija mala kratší hrot a dlhšiu tuľajku ako kopija pešiaka. V prvej polovici 15. storočia sa pod vplyvom husitského hnutia rozmohlo používanie bojových cepov, budzogánov a v 16. storočí pod vplyvom Turkov zakrivené šable.

Strelné zbrane

Ako strelné zbrane sa používali luky a kuše. **Kuše**, ktoré sa začali používať v Európe od konca 11. storočia, mali väčší dostrel ako luky (až 300 metrov) a aj priebojnosť strely bola oveľa väčšia. Na vzdialenosť 200 m dokázali preraziť hrudný pancier. Používanie kuše bolo preto viackrát zakázané, dokonca pod hrozbou cirkevnej kliatby (o 200 rokov neskôr bolo do kliatby dané aj delo). Mladšie typy kuší mali už silnú tetivu, ktorú nebolo možné napnúť iba rukou, a preto sa na jej napnutie používali rôzne ňahovacie mechanizmy. Kuše boli však pomalšie ako **luky**, z ktorých bolo možné vystreliť až 12 šípov za minútu do vzdialenosti cca 200 m. Hroty šípov boli do drevenej násady vsadené tŕňom alebo nasunutú tuľajkou. Najjednoduchšou a aj najdostupnejšou zbraňou bol ručný prak na vrhanie kameňov. Od 15. storočia sa stalo delostrelectvo bežnou súčasťou boja. V prvej polovici 15. storočia sa ako palné zbrane používali hákovnice kalibru 18 – 34 mm, najčastejšie 20 – 25 mm. Pri streľbe mal vojak hákovnicu jednou stranou položenú na pleci, druhá sa opierala o drevený podstavec. Okrem nich sa používali aj krátke ručné palné zbrane – tzv. píšťaly s kalibrom cca 18 mm. Prví výrobcovia strelných zbraní boli pôvodne kováči, zámočníci a zvonolejáři. Až od polovice 15. storočia poznáme výrobcov zbraní – puškárov. Z Bratislavy pochádza najstaršia zmienka o puškárovi z roku 1414. Hlavne sa spočiatku odlievali z bronzu (od polovice 15. storočia aj zo železa), mali menší kaliber a ako munícia sa používali železné gule, olovené a železné valčekové strely. V 16. storočí sa zmenil kaliber ručníc – zmenili sa na arkebúzy a začali sa používať aj pušky s knotovým zapáľovaním (muškety). Delá boli osadené do lafety – dreveného zariadenia, ktoré zabezpečovalo delu pri streľbe lepšiu stabilitu. Pridaním kolies ich bolo možné na bojisku presúvať. Ťažké delo predstavovala húfnica s valcovitou, vnútri mierne kónickou hlavňou. Prvé delá mali pomerne krátke hlavne, kalibru 120 mm, obliehacie delá až 500 mm a strieľali sa z nich kamenné gule.

5. Obrana hradu (Stanovište: Garayovský palác)

Obrana bola podstatou významu hradnej architektúry. Pasívnu obranu predstavoval výber miesta a celkové architektonické riešenie hradu. Súčasťou opevnenia boli múry, veže, bašty, brány, padacie mosty a mreže, vlčie jamy, priekopy, strieľne, smolné nosy atď. Pevnostný systém hradov sa menil a zdokonaľoval spolu s vývojom vojenskej techniky a taktiky boja. Dobyť hrad bez strelného prachu bolo možné iba vtedy, keď sa útočníkom podarilo hradby podkopať a narušiť základy tak, aby sa zrútili. Veža a hradbové múry museli mať preto hlboké základy proti podkopaniu alebo samotný hrad musel byť postavený na skale. Na prelome 13. a 14. storočia bola v čele obrany vysunutá veža, ktorá umožňovala obrancom brániť hradby aj bočnou strelbou. V neskorogotickom období, keď sa rozrastajú areály hradov, veža stráca na význame a obrana sa presúva na mohutné a vysoké hradbové múry. Na nich bývalo cimburie a arkiere so strieľňami. Najzraniteľnejším miestom každého hradu bol vstup, ktorý bol prerušením súvislej línie hradby. Hradná brána mala ťažkú padaciu mrežu a aj drevený most, ktorý v čase ohrozenia zdvihli a ním uzavreli priestor brány. Okolo hradieb bola vyhlbená priekopa, niekedy dokonca napustená vodou. Mnohé hrady mali aj tajné východy a sieť podzemných chodieb, ktoré v prípade zrady mohli mať pre hrad fatálne následky. Obranným prvkom bývalo aj ľavotočivé schodisko, ktoré poskytovalo výhodu obrancom, ktorí boli praváci a nevýhodu pravákom útočníkom.

S rozvojom palných zbraní v 15. – 16. storočí došlo k spevňovaniu múrov mohutnými zemnými násypmi, ktoré tlmili ničivé účinky vystrelených delových gúľ.

Aktívnu obranu mali na pleciach samotní obrancovia hradu. Využívali predovšetkým diaľkové zbrane ako luky, kuše, neskôr hákovnice, tarasnice a pod. Okrem obyčajných šípov vystreľovali z hradu aj zapálené šípy. Z drevenej ochodze bolo možné strieľať šípy aj kolmo nadol, samozrejme, ak už bol útočník pod ochodzou, strieľal tiež kolmo nahor na obrancov. V prípade, že sa útočníkom podarilo priblížiť až tesne k hradbám, obrancovia vylievali na nich cez tzv. smolné nosy horúcu vodu, vriaci olej alebo smolu. Zhadzovali na nich aj kamene a zápalné nádoby. Ak sa útočníkom podarilo zachytiť na hradbách drevenými rebríkmi, obrancovia hradu ich zhadzovali dvojzubými palicami a hákmi. Za najlepší hrad bol považovaný ten, ktorý sa ubránil s čo najmenším počtom mužov. Na všetkých hradoch boli aj v čase mieru menšie posádky, ktorých veľkosť závisela od významu a veľkosti hradu. V prípade vojny museli hrad brániť všetci dospelí a zdraví muži.

K najmohutnejšej stavebnej činnosti došlo na hrade Devín za Garayovcov, ktorý vlastnili hrad v rokoch 1419 - 1460. Tento šľachtický rod pochádzal z oblasti Gorje v dnešnom Chorvátsku. Prvý vlastník hradu Devín z tohto významného rodu bol Mikuláš III. Jeho manželka Anna z Celje (Cilská) bola sestrou Barbory, ktorá bola manželkou kráľa a cisára Žigmunda Luxemburského (1368 – 1437). V erbe pánov z Gary je v modrom poli sedemkrát esovite stočený korunovaný zlatý had so zemským jablkom v papuli. Za Garayovcov bol hrad Devín prebudovaný na rozsiahle panské sídlo, ale vzhľadom na svoju strategickú hraničnú polohu aj na vojenskú pevnosť. V prvej polovici 15. stor. bolo vybudované mohutné opevnenie dolného hradu s tzv. západnou bránou (dnešná vstupná brána), opevnenie nádvorja stredného hradu, vyhlbená hradná studňa (hlboká 55 m). Na nádvorí bol postavený aj obytný dvojposchodový palác. Na prvom a druhom poschodí na západnej strane je viditeľná kľúčová strieľňa, čo svedčí o tom, že palác mal aj obrannú funkciu. Obranný systém bol zdokonalený aj malou priekopou, oddeľujúcou tzv. dolný hrad od stredného hradu a mohutnou šijovou priekopou, ktorá oddeľovala stredný hrad od horného hradu. Na skalnom brale bol prestavaný aj tzv. horný hrad, kde sa nachádzali reprezentatívne priestory. Páni z Gary prestavali aj severnú loď farského kostola v mestečku Devín.

4. Povesti o hrade Devín (Stanovište: **Výhliadka nad sútokom Dunaja a Moravy**)

Prvá písomná zmienka o hrade Devín

Dowina (Fuldské letopisy, r. 864)

Kráľ Ľudovít vytiahol v mesiaci august za Dunaj s veľkým vojskom a obliehal Rastislava v akejsi pevnosti (v meste), ktorú jazyk onoho národa (Moravanov) nazýva Dovina, t.j. dievča (puella). Ten však, keď sa neodvažoval stretnúť s kráľovskými vojskami a keď videl, že sa nedá uniknúť, donútený nutnosťou vydall toľko rukojemníkov, akých a koľkých si kráľ rozkázal. Okrem toho sa (Rastislav) so všetkými svojími veľmožmi prisahou zaručil, že po všetky časy zachová kráľovi vernosť, hoci ju vôbec nezachoval.

Ľudovít Janota, Bratislava 1935:

Povešť o panenskej veži

Povešť o bielej pani a jej dvojčatách

Nekonečná láska devínskej hradnej pani

M.J. Huska – J. Poliak: Slovenské povesti, Bratislava 1979:

Studňa na Devíne

Rudo Mórica: Zvon lumpov, Bratislava 1979:

Panenská veža na Devíne

Mária Ďuričková: Prešporský zvon. Bratislava, Mladé letá 1978:

Jablko života

Panenská veža na Devíne

Devínsky súd

Mária Ďuričková: Prešporský zvon. Bratislava, Mladé letá 1981:

Breslavova nevesta

Úklady proti dobrým otcom

J. Horák: Povesti II., Bratislava 1981:

Sestry – Blížence

J. Domasta: Povesti o hradoch III., Banská Bystrica 1971:

Devínsky šašo a jeho chovanica

Panenská veža (Mníška) na Devíne

V skutočnosti ide o malú polygonálnu vežičku s cimburím na vrchole štíhleho brala nad sútokom Dunaja a Moravy. Bola postavená v čase, keď hrad Devín vlastnila rodina Báthoryovcov (1527 – 1605). Vežička bola súčasťou zdokonaľovacieho procesu opevňovania južnej a juhozápadnej časti skalného brala, kedy tu bolo postavené opevnenie a niekoľko bášť. Vežička s názvom Panenská alebo Mníška mala predovšetkým strážnu a obrannú funkciu.

2. Vznik a zánik hradov (Stanovište: **Lúka pri Slovanke**)

Stredoveký hrad bol opevneným panským sídlom. Opevnené centrá sa už od praveku stavali v blízkosti riečnych tokov, brodov, významných obchodných ciest, ložísk nerastných surovín a na strategicky výhodných miestach. V 11. – 12. storočí sa v Uhorsku, ktorého súčasťou bolo aj územie dnešného Slovenska, dobudovala organizačná štruktúra krajiny. Základnou administratívnou jednotkou bol kráľovský komitát (hradské španstvo) so sídelným komitátnym hradom, ktorý bol zároveň strediskom vojenskej organizácie. Komitáty slúžili na spravovanie kráľovského majetku. Na Slovensku boli najstaršie komitátne hrady postavené v 11. – 12. storočí (Nitra, Bratislava, Trenčín, Starý Tekov, Hont, Novohrad, Zvolen, Zemplín). Ešte na začiatku 13. storočia prevažovali u nás hrady s dreveným a zemným opevnením. Iba veľké a najdôležitejšie hrady mali kamenné hradby. S rozsiahlou výstavbou kamenných hradov sa začalo na našom území až po polovici 13. storočia. Bola to reakcia na pustošivý vpád mongolského vojska v rokoch 1241 – 1242, keď odolali nájazdom iba dobre opevnené hrady s vycvičenými posádkami (napr. Trenčín, Bratislava, Fiľakovo). V 13. – 14. storočí tak vznikla sieť kráľovských hradov, postupne mnohé z nich vlastnili bohatí šľachtici, menej cirkevní predstavitelia. Šľachta často súperila s panovníkom o moc a snažila sa mu vyrovnať aspoň bývaním a spôsobom života a tak si začala stavať síce menšie, ale vlastné hrady. V latinských prameňoch sa hrady označovali spočiatku ako arx, civitas, castellum, oppidum, urbs, neskôr predovšetkým castrum. Vznikali z viacerých príčin. Predovšetkým to boli obranné, vojenské a politické dôvody. Hrady slúžili aj na obranu obchodných ciest a ich križovatiek, riečnych brodov, trhovských miest a pod., s čím súvisela aj koncentrácia remeselníkov na hrade a v podhradí. Hrad slúžil ako útočisko, ale aj ako východisko pri vojenských výpravách. V mierových časoch bol strediskom správy a symbolom moci vlastníka hradu.

Výstavba hradu bola veľmi nákladná. Pracovali na nej kamenári, kováči, tesári a ďalší. Spolu s robotníkmi sa mohlo na stavbe pohybovať aj 500 ľudí a stavba trvala niekedy aj 10 rokov. Murárske práce sa v zime zastavili, lebo malta kvôli mrazu netvrdla. Malta sa vyrábala z haseného vápna*, ktoré sa hasilo v jame priamo na stavbe a pridával sa piesok. Kamenári vo svojich dielňach však mohli pracovať aj v zime. Dláťom otesávali kamene na kvádre, aby do seba dobre zapadali. Bývali platení podľa počtu opracovaných kvádrov, preto si ich označovali kamenárskymi značkami. Aj v hradnej studni na Devíne sú dodnes viditeľné takéto značky. Na dvíhanie ťažkého stavebného materiálu do výšok sa používala jednoduchá kladka alebo šliapací žeriav poháňaný ľudskou alebo zvieracou silou.

Panovníci a šľachtici začali na konci stredoveku dávať prednosť pohodlnejšiemu bývaniu v mestských palácoch a vidieckych sídlach alebo si upravovať interiéry starších hradov. S rozvojom vojenskej techniky v 18. storočí stratili hrady svoj pôvodný obranný charakter. Panstvo, remeselná výroba a administratíva sa presunuli do miest. Hrady strácali svoj význam, začali pustiť a meniť sa na ruiny. Často slúžili iba na hospodárske účely ako sklady, sýpky alebo archívy. Podiel na zániku hradov mali aj politické a vojenské konflikty. V súvislosti so stavovskými povstaniami boli na území Slovenska viaceré hrady zničené, či už samotnými povstalcami alebo v dôsledku cisárskeho nariadenia. Aj požiare sa podieľali na likvidácii hradov. Hrady Devín a Pajštún napr. vyhodili do povetria v roku 1809 napoleónske vojská. Niektoré hrady boli koncom 19. storočia prestavané na zámky a nadobudli znova význam rodových sídel, čo ich zachránilo pred zánikom (napr. Bojnický a Smolenický zámok).

*Zohrievaním vápenca (kameň) na teplotu 850 °C vzniká pálené vápno. Potom sa na pálené vápno naleje voda a tak vznikne hasené vápno. Je to mazľavá a lepkavá hmota, ktorá sa nanášala na kamene. Na vzduchu sa z tejto hmoty vyparila voda a stvrdla opäť na kameň.

1. Útok na hrad (Stanovište: **Hradná brána**)

Vojenský útok bol pre hrad v stredoveku vždy nebezpečný. Nie vždy zvíťazilo najpočetnejšie vojsko, ale kto mal lepšiu taktiku boja. Súčasťou vojenskej taktiky nebol vždy iba priamy boj, hrad bolo možné dobyť aj jeho obliehaním. Pred začiatkom používania strelného prachu bolo obliehanie veľmi zdĺhavé a mohlo trvať aj roky. Pokiaľ však nebol na hrade zdroj vody a obrancovia nemali dostatok potravín, došlo k ich vyhladovaniu a museli sa vzdať. Častou útočnou taktikou bolo aj pustošenie polí, plienenie a kradnutie úrody, čím vznikol v napadnutej krajine hladomor a spôsobil tak jej oslabenie. Stávalo sa však, že aj sami obrancovia preventívne zničili vlastné zázemie, aby ho útočníci nemohli využiť vo svoj prospech. Hrad mohol padnúť do rúk nepriateľa aj vojenskou leťou, šírením poplašných fám alebo zradou niekoho z hradu. Ak nebol hrad postavený na skale, útočníci skúšali podkopať jeho opevnenie. Vo výkope pod hradbou zapálili drevo a po jeho vyhorení sa hradby zrútili. Na podkopávanie hradieb sa niekedy najímali baníci, ktorí to dokázali už za niekoľko dní. Útočníkom sa mohlo tiež podariť takýmito tunelmi dostať nepozorovane až priamo do hradu.

Pred začiatkom útoku sa obliehatelia obvyčajne pokúsili oslabiť obranu hradu ostreľovaním z lukov a kuší. Horiace šípy spôsobovali požiare striech budov a drevených konštrukcií na hrade. Obrancovia sa tak museli venovať haseniu a zároveň míňali drahocennú vodu. Oveľa účinnejšie však boli ďalekonosné vrhacie stroje, ktoré slúžili na narušenie alebo prerazenie hradbových múrov. Existovali viaceré typy takýchto zbraní, ktoré vrhali kamene, oštep, šípy, ale najznámejšie z nich boli asi katapulty a trebuchety. **Katapult** alebo mangonel slúžil na vrhanie kameňov. Bol poháňaný napnutím spletených vlasov alebo zvieracích šliach, čím mohol vymrštiť strelu až do vzdialenosti 200 m. Katapult (onager) používali už Rimania. **Trebuchet** alebo veľký prak bol presnejší ako katapult, využíval protiváhu závažia uloženého na druhom konci ramena so strelou. Bol schopný vystreliť až 150 kilové kamene do vzdialenosti 200 – 300 m a za hodinu sa z neho podarilo vystreliť asi trikrát. Na zrútenie hornej časti hradieb stačili iba 3 – 4 zásahy. Demoloval aj strechy a drevené konštrukcie. Ako munícia slúžili akékoľvek veľké kamene, ale najvhodnejšie boli opracované do tvaru gule. Okrem kameňov sa používali aj horiace strely a dokonca na šírenie nákazy, chorôb a demoralizovanie obrancov sa do hradov vystreľovali aj zdochliny mŕtvych zvierat a výkaly. Útočníci sa snažili dostať čo najbližšie k hradbám a hlavný útok smeroval na bránu. Aby sa chránili pred strelbou obrancov z hradieb, ale aj zhadzovaním kameňov a vylieváním horúcej vody a oleja cez smolné nosy, používali rozličné drevené krycie stroje na kolesách. Tie boli potiahnuté kožou alebo kovovým obložením, aby ich nezničili zapálené strely obrancov hradu. Nazývali sa korytnačky, lebo pripomínali korytnačí pancier a pohybovali sa pomaly. Niekedy bývali označené aj ako mačky, lebo sa k hradbovým múrom doslova prikrádali. Pod drevenou ochranou bolo ukryté **baranidlo**. To tvorila mohutná drevená klada, často s kovovým bodákom alebo ostňami, zavesená na trámoch korytnačky. Nepriatelia ju rozhojdali a opakované nárazy dokázali preraziť bránu alebo poškodiť hradby. Oblúbeným obliehacím strojom bola aj poschodová drevená veža, nazývaná **zvonica**, ktorá bývala vysoká aj 10 m. Mohla v sebe ukrývať katapulty a desiatky lukostrelcov. Tí z nej ostreľovali obrancov na úrovni hradieb alebo aj vyššie, a ak sa podarilo prisunúť vežu až k hradbám, mohli sa útočníci cez sklápací mostík dostať na hradby, kde pokračoval boj muža proti mužovi. Ak bola okolo hradieb vykopaná priekopa, útočníci museli najprv jej časť zasypať, aby obliehací stroj mohli vôbec prisunúť k hradbám. Nepriatelia sa zachytávali na hradbách aj pomocou drevených rebríkov s hákmi, ktoré sa vyrábali priamo na mieste podľa výšky hradieb. Od 15. storočia sa rozšírilo delostrelectvo a používanie ručných palných zbraní. Prvé delá boli veľmi nedokonalé a často ohrozovali viac tých, čo ich obsluhovali. Mali však aj

psychologický efekt – spôsobovali veľký hluk a dym a tým vyvolávali strach nielen u obrancov, ale aj v radoch útočníkov. Delá mali dostrel 100 – 300 m a boli schopné vypáliť 15 – 20 striel za deň. Strelný prach* sa dával aj do sklených alebo železných nádob, ktoré boli vrhané na nepriateľa alebo pripevnené priamo na hradby. Po výbuchu vznikol v hradbe otvor, ktorým mohlo nepriateľské vojsko vniknúť do hradu.

*Strelný alebo pušný prach je zmesou liadku (dusičnan, získavaný z hnoja a vysušenej močovky), dreveného uhlia (uhlíky) a síry (minerál). Tieto 3 zložky sa rozomleli a namiešali v pomere 2:3:15 dielom. Pušný prach vynášli v Číne, v Európe sa ho naučili vyrábať v 13. storočí.